

Recenzió

Andrés Solimano: Nagy gazdasági visszaesések a hosszú huszadik században

Wengner Loretta Antonia

DOI: 10.14267/VILPOL2025.05.13

Andrés Solimano *Nagy gazdasági visszaesések a hosszú huszadik században* című könyve 2020-ban jelent meg, mely részletesen elemzi a pénzügyi és gazdasági válságok, pangások, recessziók sokaságát a 20. század elejétől napjainkig, közben rávilágítva arra, hogy mi áll bizonyos krízisek háttérében. Tisztázza az alapvető közgazdaságtani fogalmakat, továbbá földrajzi és történelmi áttekintést nyújt, így könnyebben érthetőek bizonyos politikai változások. Solimano, a könyv szerzője híres közgazdász, aki dolgozott a Világbanknál és az ENSZ-nél is, alapítója és elnöke a Centro Internacional de Globalización y Desarrollo (CIGLOB – Globalizáció és Fejlődés Nemzetközi Központ) nevű tudományos szervezetnek. Kutatásait legfőképpen globális gazdasági egyenlőtlenségek, fejlődés és válságok területén folytatja.

A könyv elején a „hosszú huszadik század” kifejezés azonnal megragadja figyelmünket, hiszen a könyv címében is ez a szófordulat köszön vissza. Solimano nem klasszikus értelemben gondol egy évszázadra, mely 1900-ban kezdődik és 1999-ben végződik, hanem visszanyúl az 1880-as és 90-es évekre is. Ezen felül a 20. század gazdasági eseményeinek következményeit is feltárja, melyek már a 21. században következtek be. A múlt század, melyben dédszüleink, nagyszüleink és szüleink nőttek fel sok különböző politikai berendezkedés kialakulásáról, válságáról, háborúról tanúskodott világszerte. Az előbb felsorolt események velejárója a munkanélküliség kialakulása, az árszínvonal emelkedése, ami hiperinflációba is torkollott a szélsőséges monetáris politikai intézkedések miatt. Továbbá a periféria országok külföldi hitelből finanszírozott beruházásai is szerepet játszottak az államadósság / adósságspirál kialakulásában. A legtriviálisabb tényező, mely visszaesést generált a 20. században a két világháború kitörése és számos fegyveres konfliktus, polgárháború kirobbanása volt. Háború utáni jelenség, hogy a radikális politikai nézeteket valló pártok felerősödnek, a gazdaságot hadiiparral pumpálták fel, hogy mindig készenléti állapotban tudhassák magukat, ezzel később kialakítva a kétpólusú világtrendet.

A gazdasági visszaesések mellett azok mérése is meghatározó, de a méréseknek fontos jellemzője intenzitásuk és gyakoriságuk. Meghatározó, hogy az 1 főre jutó GDP milyen gyakran csökkent és milyen mértékben, így például mély válságnak számít a GDP/fő 30%-os csökkenése (1900-2017 között 28 eset).

Recesszió és válság: Elméletek és tapasztalatok

A gazdaság változását üzleti ciklusokra tudjuk bontani, melyek csúcsponttól csúcspontig vagy mélyponttól mélypontig tartanak. Ezen belül meg tudunk határozni expanziós és visszaesési fázisokat. Így alakult ki az ember fogalomrendszerében a válság kifejezés is, melyre több különböző definíció is létezik. Solimano ebben a részben hármat említ: (I.) az összesített GDP 10% feletti esése, amit 20% feletti munkanélküliség kísér; (II.) a GDP három évnél tovább csökken, vagy (III.) a válság előtti növekedési trend 10 éven belül, vagy annál tovább nem áll helyre. Ezen kívül a recesszióknak több formája is létezik, a könyvben négyről esik szó, melyek a V-, U-, W- és L alakú válságok. A kialakuló visszaeséseket úgynevezett „hiszterézis hatások” is kísérik, legyen itt szó a tőkefelhalmozás visszaeséséről, a munkanélkülivé váló dolgozó elveszti készségeit, visszaesik az innováció mértéke vagy a humán tőke menekül az országból. Ezek hatására a kormány túlzott fiskális politikába kezdhet a monetáris mellett. Nehezítő tényező lehet a kilábalás során a fizetési mérleg javítása, hiszen ilyen helyzetben a vállalatok sem vállalják a beruházással járó kockázatokat a háztartások meg halasztják fogyasztásaikat, mivel adósság terheli őket. A defláció megjelenésével tovább nő az adósság reálértéke, mely a kilábalás kilátásait rontja.

Recessziók kialakulásának okairól több híres közgazdász is elmélkedett, köztük Milton Friedman és Anna Schwartz, akik a monetáris politikai hibákra fogták az 1930-as nagy gazdasági világválság bekövetkezését. Irving Fisher szerint a recessziót kiváltó ok az adósságinfláció lehetett, ami a gazdaság ciklikusságából adódik. John Maynard Keynes mindkét elmélettel elhatárolódott és az aggregált kereslet legváltozékonyabb komponensét, a beruházások jelentőségét emelte ki. Charles Kindleberger elméletében mániákról és a pánikokról számolt be, hiszen a gazdasági szereplők sem döntenek mindig racionálisan, ahogyan azt a tankönyvi modellekben feltételezik. Azonban hozzá kell tenni, hogy az 1930-as évek nem csak válsággal és fellendüléssel is jellemezhetők voltak, ugyanis a hadiipar újabb csúcsponthoz ért. A védelmi kiadások sokszor ösztönzők akkor, amikor egy adott gazdaság nem működik maximális kapacitáson (háborús felkészülési szakaszban van). A válságos időszakok sokféle kísérőjelenséggel járhatnak az árszínvonal- és munkanélküliség változása miatt, mert makroökonómiai szempontból az állam egyszerre csak egyiket tudja befolyásolni, (Philips-görbe elmélet). Ideálisnak számít egy 2-3%-os infláció, viszont recessziók során deflációra és hiperinflációra is volt már példa. Fontos kiemelni, hogy az 1930-as gazdasági világválságból való kilábalás nem minden országban történt meg egyszerre, ugyanis fontos szerepet játszott az, hogy melyik ország mikor hagyta el az aranystandardot. Kirajzolódott, hogy olyan országok, akik előbb váltak meg hazai fizetőeszközük aranyhoz való kötésétől (pl.: Nagy-Britannia és a skandináv országok), könnyebben lábaltak ki a válságból. Ezen kívül az 1940-es években bevezetett Bretton Woods-i rendszer is megalapozta a nemzetközi pénzügyi válságok elkerülését. A berlini fal leomlása után pedig a szocialista tömb országai, (kivéve Románia és Jugoszlávia, akik már korábban csatlakoztak) is csatlakoztak az IMF-hez.

A leghatékonyabb gazdaságpolitikai válaszként a visszaesésekre, a pénzügyi pánik elkerülésére a monetáris hatóságok általi likviditás növelését kell szorgalmazni a szerző szerint, hogy a bankok gazdasági bizonytalanságok esetén ne csökkentsék hitelkínálataikat.

Pénzügyi válságba kerülő országok nagy dilemmája, hogy melyik intézkedést priorizálják: többletet az elsődleges költségvetési mérlegben, hogy külföldi tartozásaikat törleszteni tudják vagy az aggregált kereslet növelését ösztönözzék, hogy állampolgáraiknak ne kelljen nélkülözniük. Ebben a csapdában találta magát Lettország és Görögország is a 2008-as válság során.

Az első világháború, az 1920-as évek hiperinflációja és a második világháború

Az imperialista nagy birodalmak árnyékában kialakulásával a globalizáció első hulláma az 1914-ben kitörő világháborúval „félbemaradt”. Azonban 1914-ig virágzott a globális kereskedelem. A háborút megelőző legfőbb kereskedelmi ellentétek a brit és francia birodalom között már felosztott gyarmatok miatt és az újonnan alakult német és olasz nemzetállamok kissé elkésett globális szerepvállalása miatt keletkeztek. Az egyenlőtlen felosztásból fakadó viták végül Európát, majd az egész világot háborúba sodorták. A hadban álló országok különböző gazdaságpolitikát alkalmaztak, egységes volt azonban, hogy a fegyverkezésből származó hadiipari fellendülés az első szakaszban GDP növekedésével járt.

Az európai fejletlenebb országok gazdasága, mint az Osztrák-Magyar Monarchia vagy Németország erős visszaesést élt meg. Mivel az európai kereslet jellemzően az 1910-es évektől a fegyverek, nyersanyagok és élelmiszerek iránt növekedett meg. Az USA 1917-es belépésével az I. világháborúba az antant oldalán gazdasági növekedést eredményezett az óceánon túli országban. Nemcsak az Egyesült Államok járt jól, hanem a brit birodalom is expanziós fázist élt meg a háború ideje alatt, ami az ipari termelés mellett azzal is magyarázható, hogy ezen országok nem számítottak hadszíntérnek, így nem pusztult el gazdasági infrastruktúrájuk. Azonban a háború vége után recesszív időszakot élt meg mindkét gazdaság, míg a fejlődő európai országok más-más ütemben próbáltak kilábalni a válságból.

Az időszakot jellemző, a közép-európai országokban megjelent hiperinfláció, monetáris bizonytalansággal és árfolyam-leértékelődéssel volt magyarázható. A Népszövetség felügyelte fiskális és monetáris reformok bevezetése Lengyelország és Oroszország kivételével minden más országban jelen volt, segített a kilábalásban.

A második világháború hasonló monetáris eseményeket mutatott amerikai és angol szempontból. A gazdasági fellendülésüket a védelmi ipar felélesztése indította újra. A II. világháború alatt azonban a németek által elfoglalt francia területek gazdasági kibocsátása csökkent, továbbá belső feszültségekből adódóan Olaszországban is hasonló volt a helyzet. Németország és Japán már a 30-as évek alatt felkészült a háborúra, melyek kezdeti sikerekhez is vezettek, viszont a sokszor alábecsült „Tél tábornok” szovjet területen és a kétfrontos háború kimerítette a tengelyhatalmak gazdasági erejét. Fontos megemlíteni, hogy a Szovjetunió a 20-as évek hiperinflációja után és a sztálini hatalomátvétellel bevezette tervgazdaságát, mely segítségével óriási mennyiségű hadi eszközt tudtak mozgósítani.

Összességében elmondható, hogy a háborúk utáni katonai kiadások csökkentése egyes országokban recessziót okozott, míg máshol ezt fellendülés követte. Szükséges azonban megemlíteni, hogy a második világháború lezárulásával egy új kétpólusú világrend alakult ki: a kapitalista Nyugat és a szocialista Kelet egymásnak feszülése meghatározta később a 20. század második felét.

Az 1930-as évek gazdasági világválsága

A Nagy Válság témaköre már előző fejezetekben is megjelent. A gazdasági világválság néhány új jelenséggel is járt. A pénzügyi összeomlás, kiváltója a szerző szerint a bankok fizetéképtelensége, az aranystandardhoz való ragaszkodás és a mezőgazdasági válság volt. Az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és Németország újból azt a kontraproduktív politikát (valutastabilitás és kiegyensúlyozott költségvetés) követte, amely már az 1920-as évek során sem segített a kilábalásban. Áttörést az aranystandardral való szakítás jelentett, mely során az országok leértékelték valutájukat és nem tették függővé azt az aranykészleteiktől. Ez az intézkedés országonként változott, azonban elmondható, hogy azok az államok, melyek előbb hagyták el az aranystandardot, előbb is lábaltak ki a recesszióból (Nagy-Britannia és a skandináv országok). A változást az USA-ban Hoovert követő Franklin D. Roosevelttel New Deal-je hozta meg, amely szakított elődje ortodox politikájával. Ennek ellenére a szerző szerint egyértelmű, hogy a valódi fellendülést Amerikában és Németországban is a „hadi keynesianizmus” hozta meg, mely a megnövelte a hadi kiadásokat, ezen keresztül növelte az aggregált keresletet és a kibocsátást is.

A válság másik új jelensége az árdefláció volt, melyről sokáig vitatkoztak, hogy pozitív hatása van-e a gazdaságban. Keynes azonban rámutatott, hogy válságot mélyítő hatása van, mivel növeli a hitelezők felé irányuló adósságszolgálat reálértékét.

Stagfláció az 1970-es években, globalizáció és a 2008-2009-es pénzügyi válság

Miután lezajlott a második világháború, az Amerikai Egyesült Államok vezetésével új válságokat megelőző intézményeket hoztak létre a legfejlettebb országok, mint például az IMF, a Világbank és az ENSZ. A háború utáni időszak az 1970-es évekig a kapitalizmus aranykora nevet volt a könyv szerint, ugyanis a nemzetgazdaságokat nem sújtotta erőteljes recesszió.

A 70-es években bekövetkező olajársokkra válaszként elterjedt a neoliberais gazdaságpolitikai szemlélet, melynek fő képviselői Margaret Thatcher és Ronald Reagan voltak. Az 1970-től 2015-ig vizsgált időszakban az európai déli periféria országokban a válságok jelensége többször és mélyebben mutatkozott, mint az európai maggazdaságokban és az USA-ban. A 2008-2009-es válság szintén kevésbé érintette a fejlettebb országokat, mint például Görögországot, Spanyolországot, Olaszországot és Portugáliát. Míg ezekben a déli államokban 2008 és 2015 között elhúzódó visszaesés volt megfigyelhető, addig Németország, Nagy-Britannia és az USA pozitív, mérsékelt növekedést tudtak felmutatni.

Két válság a huszonegyedik század elején: Lettország és Görögország

A 21. század globális gazdaságpolitikáját meghatározta a 2008-2009-es világválság. Azonban míg egyes országok gyorsabban, addig Görögország és Lettország lassabban lábalt ki ebből. A két államban kialakult válság megoldását az IMF erősen felügyelte, irányította. Visszatekintve a válság előtti időre: mindkét ország gazdasági fellendülést mutatott, mely komoly összefüggésben állt az EU-hoz való csatlakozásukkal és az ehhez kapcsolódó modernizációs projektekkel. Lettországnak ez kiemelkedően fontos volt, hiszen egy posztoszocialista balti-államról beszélünk, mely épphogy a Szovjetunió szétesése után vált szuverénné. Mindkét ország külföldi hitelekkel lett megsegítve, hogy azok a fogyasztást és a beruházási kedvet ösztönözzék.

A válság mélypontját elérve mély recesszió sújtotta őket, azonban a 20. századból ismert monetáris politikai intézkedések elmaradtak, így Lettországnak nem következett be a valutaleértékelés (anno még a lat volt fizetőeszköz), Görögországnak nem vezették be újból a drachmát. Görögország helyzete speciális volt, mivel már nem rendelkezett nemzeti valutával az euróövezetből való kilépése pedig nem volt lehetséges (Grexit).

Lettországnak a megszorítási politika gyorsabb kilábalást eredményezett (ennek ellenére nem nevezhető „sikertörténetnek”). Hasonlóan Görögországhoz itt is szenvedéssel járt a konszolidáció, visszaestek a beruházások, a gazdasági kibocsátás is, és továbbá növekedett a munkanélküliség. Sok lett állampolgár elhagyta országát munkahely reményében.

Az állam és a háztartások eladósodása megszorítások időszakában természetes jelenség, azonban érdekes, hogy Görögországnak a válságrendezés vagyoni terhe a felső 10% javára válsult meg.

Szovjet típusú szocializmus és a posztoszocialista átmenet

Oroszország különböző rendszereket élt meg az utolsó 120 évben. A cári birodalomból kommunista, majd kapitalista országgá változott, viszont mindez más államokra is kihatással volt. A Szovjetunió és a hozzájuk tartozó KGST tagállamok az 1950-es és 60-as években gazdasági fellendülésen mentek keresztül, viszont az olajársokk a 70-es években nem kímélte őket sem. Ekkor már kilátásban volt az, ami 1991-ben bekövetkezett: a Szovjetunió darabjaira hullott, tervgazdaságokból hirtelen kapitalista piac lett.

A stagnálás éveit a központi tervezésű gazdaságok nyugati hitelekkel vették fel, ezzel drasztikusan növelve eladósodottságukat. Sokan Gorbacsov peresztrojka politikájában látják Szovjetunió szétesésének okát, azonban be kell látni, hogy ez nem csak egy emberen múlt. A posztoszocialista korszak jellemzője, hogy a tervgazdaságból kiszakadó országok gyorsan áttértek a piacgazdaságra, magas költségekkel. Az állami tulajdon privatizálása, magánkézbe adása egy új tőkésosztályt alakított ki, akiket oligarcháknak is lehet tekinteni, hiszen a szocialista korszakban is rendszerközeliek voltak. Az átmenet a termelés visszaesését, a reálbérek csökkenését és a beruházási kedv visszaesését eredményezte. A 2000-es évek eleji EU-csatlakozások viszont gazdasági fellendülést eredményeztek, amit a 2008-2009-es válság szakított félbe.

Gazdasági válságok Latin-Amerikában és Kelet-Ázsiában

Latin-Amerika sokunk számára Venezuela gazdag olajkészletét, Brazília értékes nyersanyagait vagy az argentin katonai junták történetét jelenti. Mindenesetre ezeket az országokat is sújtotta gazdasági válság, melynek különböző fajtái voltak (fiskális krízis, szuverénadósság-válság, hiperinfláció, pénzügyi válság, valutaárfolyam-válság). A latin-amerikai országok keményen megtapasztalták a GDP visszaesését kölcsönfelvételek és adósságok révén. Mexikóban a tequilaválság bekövetkezése elnökök életét is követelte, míg Argentína időszakosan szakított az IMF-fel (2018-ig). Venezuela 2017-18-as hiperinflációs példája mai napig megrázó, az ország a mai napig nem nyerte vissza monetáris stabilitását. Kivételt képez Kolumbia, melynek egy főre eső GDP-je csak enyhén csökkent a recesszív időszak alatt.

A kelet-ázsiai országok szintén megtapasztalták a gazdasági világválság alatt a gazdasági visszaeséseket, viszont ezeknek a mélysége és időtartama eltér az előbb tárgyaltaktól. A kibocsátás negatív irányba való változása főként 1997 és 1999 között, a pénzügyi válság alatt volt a legerőteljesebb, ami Indonéziát, Thaiföldet, Koreát és egyéb országokat érintett. Kína és Vietnám nem tapasztalt recesszív hatásokat másfajta (kommunista) politikai berendezkedésüknek köszönhetően. A sokszor említett 2008-2009-es válság az ázsiai ötök országait is sújtotta GDP visszaeséssel.

Szintézis és interpretáció

A szerző szerint a gazdasági visszaesések 4 fő okra vezethetők vissza: (1) fegyveres konfliktusokra (kettő világháború), (2) szélsőséges monetáris instabilitásra és hiperinflációra, (3) hirtelen rendszerváltásokra és (4) idő előtti pénzügyi liberalizációra. A recessziókat többfajta formával lehetett illetni, U-alakúra példa az 1930-as gazdasági világválság, V-alakúra Görögország és Lettország lett említve, míg W- alakú ciklus leginkább Argentínára és Mexikóra volt jellemző.

Összességében elmondható, hogy az elmúlt század három nagyobb válságon ment keresztül, melyek az 1930-as évek gazdasági világválsága, az 1970-es évek stagflációja és a 2008-2009-es pénzügyi válság voltak. A globális és országspecifikus válságok kialakulása és lefolyása mindig történelmi, gazdasági és politikai környezetük kontextusában érthetőek meg és nem csak a gazdasági ciklusok velejárói, hanem a gyenge szabályozás következményei. Ezen válságok felszínre kerülése kihívás mellett gazdasági rendszerek újragondolására is ad esélyt. Így a megfelelő gazdaságpolitikai válaszok, a nemzetközi együttműködés és a pénzügyi rendszerek átláthatósága fontos lépést jelentenek jövőbeni recessziók mérséklésében.

Vélemény, kritika, ajánlás

Andrés Solimano könyve részletes és alapos munka, így a 20. és 21. század recesszióiról átfogó képet nyújt. Mivel nemcsak a válságok okait, hanem azok hatásait és következményeit is magyarázza, komplex módon tudja ezeket bemutatni, társadalmi, politikai és nemzetközi vetületükön keresztül.

A könyv erőteljesen épít makroökonómiai ismeretekre, így azok az olvasók, akik nem rendelkeznek előzetes közgazdasági tudással nehezebben érthetik meg a tárgyalt összefüggéseket és jelenségeket. Azonban biztosak lehetünk abban, hogy a Nagy gazdasági visszaesések a hosszú huszadik században fontos és időszerű olvasmány, hiszen tanulságokkal szolgál a múlt gazdasági válságairól, így segít megérteni a jelenleg előttünk álló gazdasági kihívásokat is.